

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
“КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІСНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА”

О.А.РАХМАНОВ

**СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ І
КЛАСОВА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС

**КНЕУ
КИЇВ 2011**

УДК 301
ББК 60.5

Рахманов О.А. Соціальна стратифікація і класова структура суспільства: навчально-методичний комплекс. – К.: КНЕУ, 2011. – 21 с.

Навчально-методичний комплекс призначено для організації пізнавальної діяльності студентів в ході аудиторних та позааудиторних занять при вивченні однієї із ключових тем курсу загальної соціології – соціальної стратифікації та класової структури суспільства. Дана розробка зорієнтована насамперед на розвиток у студентів соціологічного мислення, навичок інформаційно-аналітичної діяльності, здатності орієнтуватися у соціальному просторі перехідного суспільства.

Автор: *Олександр Адольфович Рахманов*, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри політології та соціології ДВНЗ «Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана».

Рецензенти:

Завідувач кафедри політології та соціології
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»,
СМОЛЯНЮК Володимир Федорович
доктор політичних наук, професор;

Завідувач кафедри педагогіки та психології
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
САВЕНКОВА Людмила Олексіївна,
доктор педагогічних наук, професор.

Рекомендовано до видання кафедрою політології та соціології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (протокол № від 24 грудня 2010 року).

© О.А.Рахманов
© КНЕУ, 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	4
I. СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ	5
II. КЛАСОВА СТРУКТУРА СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВ	9
III. ЗМІСТ, УМОВИ ТА ТИПИ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ	14
IV. ЗАВДАННЯ	16
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	21

ВСТУП

Якщо предметом соціології є фундаментальна проблема суспільної упорядкованості та організованості, природи суспільного устрою, чинників виникнення, існування, змін, розвитку, розкладу і руйнування суспільства та його складників (соціальних спільнот та інститутів, соціальних груп та організацій, особистостей), то явище соціальної нерівності, процес соціальної стратифікації і поняття класової структури суспільства – осердя або епіцентр предметної царини соціологічної науки. Адже за ствердженням українського соціолога Сергія Макеєва, суспільство без структури для соціолога щось немислиме, і “саме структурованість є необхідною і достатньою умовою його існування”, бо “протилежний стан не є “суспільством” і називатися ним не може”. Це дає підстави вважати, що тема, винесена в назву даного навчально-методичного комплексу ключова в контексті соціології як навчальної дисципліни, потребує особливої уваги як викладача, так і студентів під час аудиторних і самостійних занять.

На користь цього міркування можна навести ще один аргумент. Наше суспільство перебуває у стані трансформації. Тривають складні і суперечливі процеси інституціоналізації та деінституціоналізації різноманітних соціальних утворень, позицій, цінностей, норм і взірців поведінки у різних сферах суспільного життя. Змінюється також зміст соціальної стратифікації і структури суспільства. Кожна людина за цих обставин змушена вже самостійно позиціюватися, самоідентифікуватися, визначати свої “соціальні координати” або “точки відліку” у мінливому просторі, солідаризуватися з іншими соціальними суб’єктами. Саме це є запорукою адекватного (відповідного) суб’єктивним і об’єктивним умовам усвідомлення своїх життєвих інтересів та перспектив у суспільстві, визначення або корекції досяжної життєвої мети і завдань, оцінювання ефективності та результативності прожитих років.

Певною мірою допомогти майбутнім фахівцям з вищою професійною освітою вирішувати подібні завдання покликана соціологія як навчальна дисципліна. У цьому полягають її вжиткова, світоглядна і гуманістична функції. І в даному випадку йдеться не так про засвоєння студентами певної суми соціологічних знань і набуття ними здатності відтворювати їх за необхідності (репродуктивний рівень), як про опанування ними навичок соціологічного мислення, інформаційно-аналітичної діяльності при вирішенні різних соціальних проблем особистого або й навіть суспільного масштабів (креативний рівень). Тут не йдеться про непотрібність репродуктивного рівня володіння знаннями, навпаки, він потрібний, але не як кінцева самоціль, а як передумова і підґрунтя креативного рівня.

З огляду на наведені вище міркування і було розроблено даний навчально-методичний комплекс. Він складається зі вступу, короткого огляду теми та наочних матеріалів стосовно українського суспільства, завдань та списку рекомендованих джерел і літератури. Навчально-методичний комплекс може бути використаний при самостійному опрацюванні теми (наприклад, студентами заочного відділення) при відсутності ознайомлювальної лекції. Якщо остання проводиться, то комплекс дає можливість організувати поглиблене вивчення теми в ході позааудиторних та аудиторних занять. На основі розв’язання окремих завдань з нього можлива організація семінарів і практичних занять у формі диспутів і брифінгів.

I. СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ

Нерівність існувала та існує в усіх суспільствах без винятку – від самих примітивних до сучасних розвинутих. Чіткіше вона проявляється у великих традиційних та в сучасних індустріалізованих суспільствах, де характеризує нерівності у володінні багатством, власністю, матеріальними благами та продукцією культури. Щоб описати ці нерівності, соціологи застосовують термін “соціальна стратифікація”. *Соціальна стратифікація* (від лат. *stratum* – прошарок і *facere* – робити, створювати) – це розшарування суспільства на *страти*, або *прошарки*, *верстви*, між якими існують структурні нерівності у доступі до матеріальних або символічних винагород та ресурсів (див. *табл. 1*). Близьким за змістом до даного терміну є багатозначне поняття “соціальна структура”, яке у даному контексті означає організовану функціонально та ієрархічно множину спільнот.

Таблиця 1

Типи стратифікаційних систем

Тип системи	Основа диференціації	Спосіб модифікації відмінностей
Фізико-генетична	Стать, вік, фізичні дані	Фізичний статус, звичай
Рабовласницький	Права громадянства і власності	Військовий примус, кабальне право
Кастова	Релігійний та етнічний поділ праці	Релігійний ритуал, етнічна замкненість
Станова	Обов'язки перед державою	Правове оформлення
Етакратична	Ранги у владній ієрархії	Військово-політичне панування
Соціально-професійна	Рід занять і кваліфікація	Освітні сертифікати
Класова	Розміри доходів і власності	Ринковий обмін
Культурно-символічна	Сакральне знання	Релігійне, наукове й ідеологічне маніпулювання
Культурно-нормативна	Норми поведінки і стиль життя	Моральне регулювання, подразнення

Е.Гіденс розрізняє чотири головні історичні види стратифікаційних систем: *рабство*, *касти*, *стани* та *класи*. Тоді як перші три залежать від нерівностей, санкціонованих законом або релігією, класове розшарування не затверджене “офіційно”, а виникає внаслідок впливу економічних чинників, що визначають матеріальні обставини людського життя.

У соціології наявні декілька теоретичних версій природи соціальної стратифікації (див. *табл. 2*). Прихильники *функціоналізму* (*Е.Дюркгайм*, *К.Девіс*, *У.Мур*) наголошують, що в суспільствах деякі види діяльності вважаються більш важливими порівняно з іншими, і нерівність у винагороді сприяє тому, щоб важливіші види діяльності виконувалися самими обдарованими і кваліфікованими людьми. Отже, на думку функціоналістів, стратифікація є природною, необхідною, неминучою і справедливою, бо забезпечує оптимальну життєдіяльність суспільства. Натомість прихильники *конфліктології* переконані, то стратифікація і нерівність викликані більш вигідним становищем тих, хто контролює ресурси та їх розподіл в суспільстві, і тому вони ускладнюють життєдіяльність суспільства, мають несправедливий характер.

Таблиця 2

Методологічні підходи до аналізу соціальної стратифікації

Функціональний підхід	Конфліктологічний підхід	Еволюційний підхід
Стратифікація природна, необхідна і немінуча, оскільки пов'язана з багатоманітністю потреб, функцій і соціальних ролей	Стратифікація не є необхідністю та немінучою. Вона виникає з конфлікту	Стратифікація не завжди є необхідною так корисною. Вона з'являється не тільки внаслідок природних потреб, але і на основі конфлікту, що виникає на ґрунті розподілу додаткової вартості
Винагорода здійснюється у відповідності з роллю і тому справедлива	Стратифікація несправедлива. Її визначають інтереси владоспроможних	Винагорода може бути справедливою і несправедливою
Стратифікація забезпечує оптимальне функціонування суспільства	Стратифікація ускладнює, затрудняє нормальне функціонування суспільства	Стратифікація може сприяти нормальному функціонуванню суспільства, а може й ускладнювати його

Погляди конфліктологів ґрунтуються на теорії *К.Маркса*, який надавав першорядної ваги поняттю *класу* і вважав, що клас є об'єктивно заданою характеристикою економічної структури суспільства. Він вбачав фундаментальні суперечності між власниками капіталу та робітниками, які не володіють капіталом. Схожі теорії й у *М.Вебера*, який крім багатства виділяє два інші аспекти стратифікації – *статус* та *партію*. Статус має стосунок до пошани, *престижу* або “суспільних почестей”, які здобуває певна група, відрізняючись цим від інших груп; партія важливий аспект *влади*, пов'язаний з активною мобілізацією груп на досягнення якоїсь визначеної мети.

Нерівність у суспільстві може характеризуватись високим, середнім або низьким рівнями. Теорія *Дж.Треймана* частково узагальнює попередні теорії у 4-х пунктах: а) оскільки основні потреби людей однакові у всіх суспільствах, то в них спостерігається подібність *поділу праці*, б) при спеціалізованому поділі праці деякі люди контролюють більше ресурсів, ніж інші; в) цей контроль дає їм певні *привілеї*, які вони використовують у власних інтересах; г) *професії*, що забезпечують владу і привілеї, високо цінуються у всіх суспільствах і вважаються престижними. Г. та Дж. Ленські на основі синтезу ідей функціоналізму та конфліктології обґрунтували еволюціоністський підхід до стратифікації, згідно якого: а) стратифікація не завжди є необхідною, корисною і немінучою, бо з'являється не тільки в силу природних потреб, але й на основі конфлікту внаслідок нерівномірного розподілу цінних ресурсів; б) нерівність у винагородах за виконані обов'язки і види діяльності може бути як справедливою, так і несправедливою; в) стратифікація може як сприяти, так і ускладнювати життєдіяльність суспільства.

Сучасна соціологія пропонує чималий перелік теоретично та емпірично обґрунтованих вимірів соціальної стратифікації суспільства, чільне місце серед яких посідає престиж професій і занять. Престиж використовується і як складова комплексних індексів соціальної нерівності, і як цілком самостійний вимір стратифікації. Останнє найбільшою мірою притаманне структурно-функціональним концепціям соціальної стратифікації, в межах яких ієрархія престижу професій і занять трактується як віддзеркалення нормативного порядку, який вказує на “справедливу” нерівність, оцінювану крізь призму людських цінностей і норм. Українські соціологи Світлана Оксамитна та Анжела Патракова за результатами соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України

1999 та 2007 років порівняли динаміку оцінок престижності тієї ж низки професій і занять (див. *табл. 3*).

Таблиця 3

Індекси престижу професій і занять

<i>Професія, заняття</i>	<i>2007</i>		<i>1999</i>	
	<i>Індекс</i>	<i>Ранг</i>	<i>Індекс</i>	<i>Ранг</i>
Міністр	0.770	1	0.752	2
Керівник банку	0.708*	2	0.758*	1
Депутат	0.653*	3	0.585*	3
Директор заводу	0.584*	4	0.539*	4
Адвокат	0.483**	5	0.517**	5
Підприємець	0.369	6	0.367	6
Вчений	0.343*	7	0.289*	10
Викладач вищого навчального закладу	0.316	8	0.310	9
Журналіст	0.308*	9	0.259*	11
Лікар	0.281*	10	0.362*	7
Актор	0.254*	11	0.098*	13
Комерсант	0.244*	12	0.335*	8
Бухгалтер	0.152*	13	0.194*	12
Фермер	0.023**	14	0.064**	14
Художник	0.001*	15	-0.054*	16
Військовослужбовець	-0.017**	16	-0.062**	17
Вчитель	-0.047	17	-0.032	15
Будівельник	-0.068*	18	-0.274*	27
Інженер	-0.007*	19	-0.127*	19
Агроном	-0.115	20	-0.111	18
Перукар	-0.153*	21	-0.215*	24
Ветеринар	-0.170	22	-0.160	22
Медсестра	-0.185*	23	-0.135*	20
Водій	-0.214	24	-0.225	25
Телемеханік	-0.218	25	-0.195	23
Продавець	-0.254*	26	-0.136*	21
Швачка	-0.322*	27	-0.367*	30
Офіціант	-0.324*	28	-0.241*	26
Слюсар	-0.334	29	-0.367	29
Майстер-годинникар	-0.350	30	-0.323	28
Механізатор, тракторист	-0.401	31	-0.379	31

* відмінності статистично значущі на рівні 0,01.

** відмінності статистично значущі на рівні 0,05.

Порівняння результатів двох досліджень засвідчило суттєві зрушення в оцінюванні престижності занять дорослими громадянами країни. Двадцять професій з тридцяти однієї статистично значуще змінили значення індексів за результатами оцінювання, серед яких індекси одинадцяти зросли, а дев'яти – зменшилися. Наші співгромадяни з більшою повагою почали ставитися до низки занять високого освітньо-кваліфікаційного та управлінського рівня, як-то депутат, директор заводу, вчений, журналіст, актор, художник, військовослужбовець та інженер. Проте позитивні зміни в сенсі підвищення престижності заторкнули і кілька професій фізичної праці та сфери обслуговування. Будівельний бум останніх років, нестача кваліфікованих робітників-будівельників та рівень оплати їхньої праці не могли не позначитися на оцінці престижності професії будівельника. Серед усіх оцінюваних занять престижність професії будівельника зазнала найсуттєвіших змін щодо її рангового порядку в загальній ієрархії,

піднявшись з 27-ї рангової позиції на 18 і суттєво наблизившись до нульового (середнього) значення індексу. Окрім того, статистично значуще зріс індекс престижу професії перукаря та швачки, хоча остання залишається серед найменш престижних занять із запропонованих до оцінювання.

У верхній частині престижної ієрархії зниження оцінки престижності зафіксоване щодо керівника банку, а також традиційних занять правників – адвоката, юриста. “Перевиробництво” правників закладами вищої освіти призводить до зниження їхнього професійного престижу. Негативне сприйняття населенням стану галузі охорони здоров’я зумовило зниження престижу професії медиків. Вочевидь, поступово втрачають колишню престижність комерційна діяльність та професія бухгалтера. Така ж тенденція зафіксована щодо професій продавця й офіціанта, пік стрімкого збільшення добровільної чи вимушеної зайнятості в яких припадав на 1990-і роки.

У західній соціології загальноновизнаним є те, що професійна стратифікація корелює з такими соціальними індикаторами, як дохід, здоров’я, освітні досягнення. Дані Інституту соціології НАН України стосовно розміру середньомісячної заробітної плати свідчать, що максимальний дохід мають законодавці й керівники, а мінімальний – некваліфіковані робітники (найпростіші заняття). Спостерігається очевидний взаємозв’язок рівня кваліфікації та заробітної плати в різноманітних групах занять за характером праці: серед тих, має вищу освіту та працює в офісах, найбільш високооплачуваними є професіонали, а найменш – технічні службовці (клерки); серед працівників фізичної праці – відповідно кваліфіковані робітники з інструментом і представники найпростіших занять.

Із професійною належністю корелює також показник суб’єктивної оцінки стану здоров’я. Найбільша частка тих, хто позитивно оцінює стан свого здоров’я, серед професіоналів і спеціалістів (чверть вважає його відмінним і добрим), а найменша – серед кваліфікованих робітників сільського господарства і найпростіших професій. Відомо, що в західних країнах показники стану здоров’я і здорового способу життя значущо стратифікують професійні класи.

Фіксується вплив професії також на низку показників, пов’язаних з освітою. Можна бачити, що найвищий рівень освіти мають професіонали і керівники, найнижчий зафіксовано у представників найпростіших професій; у професійних групах нефізичної і фізичної праці простежується зв’язок рівня освіти і професійно-кваліфікаційного статусу. Дані щодо задоволеності рівнем здобутої освіти підпорядковані тій самій закономірності: чим вищим є кваліфікаційний рівень, тим вищий рівень задоволеності освітою.

II. КЛАСОВА СТРУКТУРА СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВ

Розподіл багатства та доходу в сучасних суспільствах залишається дуже нерівним, незважаючи на те, що більшість людей в них живуть зараз заможніше, аніж кілька поколінь тому. У соціології усталена модель *класової структури* нерівності у розвинутому суспільстві, яка передбачає його поділ на три основні класи вищий, середній і нижчий. Основні класи діляться на субкласи (прошарки, верстви). Головна відмінність *вищого класу* – володіння великим багатством. *Вищий вищий клас* у його межах охоплює “багатих” які отримали своє багатство у спадок і володіють ним упродовж кількох поколінь. Натомість *нижчий вищий клас* становлять “скоробагачки”, які забагатіли власними зусиллями. Середній клас у широкому розумінні складається із працюючих в офісах фахівців з вищою освітою (“білих комірців”). Поняття *середнього класу* об’єднує людей різних занять. В середині самого середнього класу виокремлюють три сектори. Давній середній клас складається з власників невеликих бізнесів, що працюють самі на себе (само зайняті), власників малих крамничок та дрібних фермерів. Вищий середній клас складається переважно з людей, що обіймають керівні посади або виконують роботу, яка вимагає високої кваліфікації. Нижчий середній клас – це неоднорідна категорія, до якої належать люди, що працюють конторськими службовцями, комівояжерами, вчителями, медсестрами. *Нижчий (робітничий) клас* становлять робітники ручної праці і фізичної роботи (“сині комірці”). Він складається із *вищого нижчого класу* (кваліфіковані робітники або “робітнича аристократія”), *нижчого нижчого класу* (некваліфіковані і напівкваліфіковані робітники) і *найнижчого класу* або *андеркласу* (знедолені етнічні меншини, хронічно бідні і безробітні, волоцюги). Таким чином, вищий клас живе за рахунок володіння багатством і владою, середній клас – за рахунок володіння знаннями і кваліфікацією, нижчий клас – за рахунок володіння фізичною силою і здоров’ям.

Відповідно до теорії Л.Ворнера, належність до соціального класу визначається самими членами спільноти з огляду на репутацію людини всередині неї. Класова приналежність суттєво визначає долю, спосіб і стилі життя особистості, впливаючи на: а) тривалість її життя (через умови праці, побуту, харчування, медицину, спорт, увагу до організму і т.п.); б) її сімейне життя, тобто комунікацію і розподіл обов’язків в сім’ї, секс і подружню вірність (через культурний рівень, освіту, професію і т.п.); в) дозвілля (через зміст читання, спорт, інтерес до культурних подій, спілкування і т.п.). На відміну від класової структури сучасних розвинутих суспільств, соціальна стратифікація у колишньому радянському суспільстві мала переважно етакратичний характер, тобто відображала значною мірою нерівність у доступі різних верств до важелів державної і політичної влади та відповідних привілеїв.

У сучасних постіндустріальних суспільствах домінуюче становище має середній клас. В економічно розвинених демократіях соціальна структура нагадує дзигу або приплюснутий ромб, де верхні та нижні верстви суспільства малочисельні, натомість середній клас утворює найширший сегмент по центру фігури. Існує два підходи у визначенні середнього класу – суб’єктивний та об’єктивний. Суб’єктивний ґрунтується на принципі самоідентифікації, тобто виходить з міркувань самих членів суспільства стосовно того, до якої соціальної верстви чи класу вони належать. Об’єктивний підхід оперує ознаками, що не залежать від переконань індивіда, – найчастіше це характер праці та рівень доходів.

Останнім часом у класовому аналізі широко застосовують три альтернативні схеми, авторами яких відповідно є схем Дж.Голдторп, Е.О.Райт і Г.Еспін-Андерсен. Теоретична модель класової структури *Дж.Голдторпа* базується на

відносинах зайнятості. Класові позиції тут диференційовані за двома підставами: згідно з володінням засобами виробництва (роботодавці, самозайняті і наймані працівники); а серед останніх – згідно з характером їхніх відносин з роботодавцем (позиції, регульованої трудовим контрактом і службовими відносинами). Щоб пояснити зв'язок різних професійних угруповань найманих працівників з формою регулювання їхньої зайнятості, Голдторп у новій теоретичній версії своєї схеми виділив два найважливіші виміри, які диференціюють роботу і потенційно створюють контрактні ризики з погляду роботодавців, – складність контролю і специфіка цінних якостей. Залежно від комбінації вимірів виокремлюють 11 класів, які в конкретних дослідженнях зазвичай об'єднують в укрупнені класи.

Неомарксистська класова схема *Е.О.Райта* заснована на багатовимірній моделі експлуатації, в якій класові позиції виокремлено за трьома вимірами. Стосовно *власності на засоби виробництва* типологія розділена на два сектори: власники і наймані працівники. Сектор власників представлений трьома класовими позиціями, що відрізняються кількістю найманих працівників: капіталісти (мають понад 10 працівників), дрібні роботодавці (2–9 працівників) і самозайняті (без найманих працівників). Робітничий клас не контролює жодних засобів, крім власних робочих рук. Сектор найманих працівників диференційований згідно з наступними двома вимірами експлуатації. За *ознакою влади всередині виробництва* виокремлюють низку суперечливих класових позицій, що різняться за ступенем влади. Це менеджери, залучені у процес ухвалення організаційних рішень; супервайзери, які мають владу над підлеглими, але не беруть участі в ухваленні управлінських рішень; працівники-виконавці, що не мають управлінських або контролюючих функцій. Щодо *дефіцитних умінь і знань* суперечливі класові позиції менеджерів, супервайзерів і виконавців диференційовані на висококваліфікованих експертів з вищою освітою, кваліфікованих працівників із спеціальною підготовкою нижчого рівня і некваліфікованих, які не потребують спеціальної підготовки. Ця типологія класових позицій, яка виходить з перспективи багатовимірної експлуатації, наочно представлена Райтом у вигляді матриці з 12 категорій. Згідно класової теорії Е.О.Райта класові відмінності полягають у тому, що: 1) вищий клас контролює такі ресурси, як: а) інвестиції або грошовий капітал; б) фізичні засоби виробництва (земля, фабрики, установи; в) робочу силу; 2) нижчий клас не контролює жодних із вказаних вище ресурсів; 3) середній клас контролює лише окремі з них. Але між головними класами є групи, становище яких набагато двозначніше. Наприклад, “білі комірці” та професійні службовці мусять продавати свою робочу силу підприємцям, щоб добути собі засоби до прожитку так само, як це роблять ті, хто виконує ручну працю. Проте водночас вони мають більший контроль над умовами праці, ніж “сині комірці”. Райт називає класове становище таких працівників “суперечливим”, тому що вони не є ані капіталістами, ані робітниками, які виконують ручну працю, проте мають спільні ознаки і тих, і тих.

Постіндустріальна класова схема *Г.Еспін-Андерсена* заснована насамперед на диференціації професійних занять за секторальною/галузевою ознакою. При цьому заняття згруповані у три паралельні набори, що відповідають різним типам поділу праці: первинний, фордистський і постіндустріальний. Крім того, у двох останніх наборах заняття стратифіковані відповідно до місця в ієрархії, що її розуміють як широке відображення ступеня влади, відповідальності та рівня кваліфікації. Отже, автор розрізняє фордистську індустріальну і постіндустріальну ієрархії, кожна з яких поєднує владну структуру і структуру людського капіталу, специфічні для кожного виду поділу праці. Еспін-Андерсен впевнений, що представники названих секторів мають різні життєві шанси і кар'єрні траєкторії.

Український соціолог *Олена Симончук* адаптувала всі три схеми класового аналізу українського суспільства, використавши соціологічні опитування соціологічного *омнібусу* “Громадська думка – 2007”, проведеного Інститутом соціології НАН України та національний сегмент Європейського соціального дослідження (*ESS*) за 2005 і 2007 роки. Застосування моделі Дж.Голдтропа знайшло своє відображення в агрегованій схемі, де були відображені чотири класи: службовий, проміжний, робітничий і дрібна буржуазія (див. *табл. 4*).

Таблиця 4

Класова структура українського суспільства за схемою Дж.Голдтропа (%)

<i>Класи</i>	<i>ESS – 2005</i>	<i>ESS – 2007</i>	<i>Омнібус – 2007</i>
Службовий клас			
I Професіонали, держслужбовці, менеджери вищого рівня	14,7	14,6	16,0
II Професіонали, держслужбовці, менеджери нижчого рівня	15,5	14,1	13,6
<i>Всього</i>	<i>30,2</i>	<i>28,7</i>	<i>29,6</i>
Проміжний клас			
IIIa Працівники, зайняті конторською нефізичною працею	10,2	12,1	10,5
V Супервайзери у сфері фізичної праці і техніки нижчого рівня	3,0	2,2	3,6
<i>Всього</i>	<i>13,2</i>	<i>14,3</i>	<i>14,1</i>
Дрібна буржуазія			
IVa Самозайняті з найманими працівниками	1,4	2,2	4,7
IVb Самозайняті без найманих працівників	0,5	0,7	0,0
IVc Фермери та ін.	0,2	0,2	0,4
<i>Всього</i>	<i>2,1</i>	<i>3,1</i>	<i>5,1</i>
Робітничий клас			
IIIb Працівники, зайняті конторською нефізичною працею нижчого рівня	7,1	8,5	7,9
VI Кваліфіковані робітники фізичної праці	16,7	17,5	19,4
VIIa Напів- і некваліфіковані робітники фізичної праці	18,6	17,8	16,1
VIIb Сільськогосподарські робітники	12,2	10,1	7,9
<i>Всього</i>	<i>54,6</i>	<i>53,9</i>	<i>51,3</i>
Всього	100,0	100,0	100,0
Кількість респондентів	1825	1816	1591

Наймасовішим у класовій структурі України є *робітничий клас*, представлений кваліфікованими (VI) і малокваліфікованими (VIIa) працівниками фізичної праці, сільськогосподарськими робітниками (VIIb), а також працівниками конторської нефізичної праці нижчого рівня (IIIb), чий відносини зайнятості регулюються трудовим контрактом. Цей клас становить понад половину (51–55%) зайнятого населення України. *Службовий клас*, представлений професіоналами і держслужбовцями, менеджерами великих і середніх промислових підприємств, великими власниками (класи I і II), відносини зайнятості яких регулюються службовими відносинами, становить майже 30% зайнятого населення. Частка *проміжного класу* (класи V і IIIa), якому властивий змішаний тип відносин зайнятості, дорівнює близько 14% за всіма трьома опитуваннями. Частка власників, представлених в цій схемі *дрібною буржуазією*

(класи IVa,b,c), залишається в межах 2–5%. З таблиці видно, що дані стосовно схеми Дж.Голдтропа в омнібусі–2007 та у двох хвилях ESS досить близькі (істотну відмінність зафіксовано лише щодо сільськогосподарських робітників).

Класова модель українського суспільства за схемою Е.О.Райта увиразнила дані щодо 12 класових категорій згруповані в чотири класи і подані в *таблиці 5*. Таким чином, *розширений робітничий клас*, що включає некваліфікованих супервайзерів, кваліфікованих і некваліфікованих робітників, становить більшість (75–77%) зайнятого населення України. Навіть якщо ідентифікувати робітничий клас у вузькому сенсі як виключно некваліфікованих робітників, все одно частка його залишиться найбільшою (40–44%). При цьому класи, що протистоять йому, — *розширений клас менеджерів* (7%) і *клас власників* (2–5%), у сумі становлять десятку частину зайнятих. Частка *проміжного класу* (експертів-професіоналів, кваліфікованих супервайзерів і некваліфікованих менеджерів) наближається до 14%. Зіставлення даних класового розподілу зайнятого населення за схемою Райта в омнібусі–2007 й ESS свідчить про високий рівень їхньої схожості.

Таблиця 5

Класова структура українського суспільства за схемою Е.О.Райта (%)

<i>Класи</i>	<i>ESS – 2005</i>	<i>ESS – 2007</i>	<i>Омнібус – 2007</i>
Власники			
(1) Капіталісти	0,3	0,5	1,7
(2) Дрібні працедавці	1,2	1,9	3,5
(3) Дрібна буржуазія	0,6	1,9	0,0
Всього	2,1	4,3	5,2
Розширений клас менеджерів			
(4) Експерти-менеджери	2,4	2,5	1,7
(5) Експерти-супервайзери	1,7	1,5	2,0
(7) Кваліфіковані менеджери	3,2	2,1	3,2
Всього	7,3	6,1	6,9
Проміжний клас			
(6) Експерти-професіонали	8,1	8,7	7,1
(8) Кваліфіковані супервайзери	3,9	3,9	4,5
(10) Некваліфіковані менеджери	0,9	1,2	0,8
Всього	12,9	13,8	12,4
Розширений робітничий клас			
(11) Некваліфіковані супервайзери	2,4	1,9	2,7
(9) Кваліфіковані робітники	30,9	31,6	33,3
(12) Некваліфіковані робітники	44,3	42,4	39,5
Всього	77,6	75,9	75,5
Всього	100,0	100,0	100,0
Кількість респондентів	1742	1733	1272

Класова структура українського суспільства за схемою Г.Еспін-Андерсена відобразила емпіричну типологію з 14 класів, які згруповано згідно з теоретичною логікою автора, подано в *таблиці 6*. За цією схемою в Україні домінує *фордистська класова ієрархія*, яку уособлюють працівники традиційних галузей економіки (виробництво, транспорт, будівництво, торгівля). Вона охоплює понад половину (52–60%) зайнятого населення в усіх трьох опитуваннях. *Постіндустріальна ієрархія*, яка включає працівників нових різновидів сфери послуг, об'єднує 32–36% респондентів. *Первинний сектор*, представлений працівниками сільського, рибного і лісового господарств, обіймає 8–12% зайнятого населення. Зіставлення даних омнібусу–2007 і двох хвиль ESS свідчить про їхню принципову схожість, хоч і фіксуються відмінності у наповненні

категорій сільськогосподарських робітників і кваліфікованих працівників фізичної праці.

Таблиця 6

Класова структура українського суспільства за схемою Г.Еспін-Андерсена (%)

Класи	ESS – 2005	ESS – 2007	Омнібус – 2007
Заняття в первинному секторі			
(1) Фермери	0,2	0,2	0,4
(1) Сільськогосподарські робітники	12,2	10,1	7,9
Всього	12,4	10,3	8,3
Фордистська ієрархія			
(2а) Менеджери і власники I	7,2	5,8	8,8
(2а) Менеджери і власники II	2,5	2,6	3,8
(2а) Дрібна буржуазія	0,3	0,5	0,0
(2b) Конторські службовці	7,1	8,7	7,9
(2b) Працівники сфери торгівлі	6,6	8,3	7,9
(2c) Кваліфіковані робітники фізичної праці	16,5	16,5	20,4
(2d) Некваліфіковані робітники фізичної праці	11,2	11,4	11,0
Всього	51,4	53,8	59,8
Постіндустріальна ієрархія			
(3а) Професіонали	8,2	9,2	7,5
(3b) Технічні фахівці	5,3	3,9	4,7
(3b) Напівпрофесіонали	9,0	9,9	8,8
(3c) Кваліфіковані робітники сфери послуг	4,3	4,5	3,2
(3d) Некваліфіковані робітники сфери послуг	9,4	8,5	7,7
Всього:	36,2	36,0	31,9
Всього	100,0	100,0	100,0
Кількість респондентів	1825	1816	1591

Якщо говорити про сутність отриманих даних щодо класової структури зайнятого населення України, то вони відрізняються у перспективі різних класових схем. Проте, попри помітні відмінності у теоретико-методологічних джерелах операціоналізації основних класів авторами даних схем, найбільш представленим серед зайнятого населення є робітничий клас. Він становить понад половину зайнятого населення у схемах Голдтропа і Еспін-Андерсена, а також близько двох третин – у схемі Райта. При цьому п'ята частина робітничого класу – це сільськогосподарські робітники. Дрібна буржуазія в нашій країні нечисленна – в межах 2–5%. Середній клас, який містить різні категорії працівників нефізичної праці, становить 44–49% у схемах Голдтропа та Еспін-Андерсена і 22% – у схемі Райта.

III. ЗМІСТ, УМОВИ ТА ТИПИ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Позиція або становище людини в суспільстві, зокрема, в межах його класової структури, можуть бути визначені як *соціальний статус*. У соціології виділяють два види соціальних статусів: а) *приписуваний статус* – сукупність характеристик, що зумовлені об'єктивними обставинами народження і перебувають поза контролем окремого індивіда (стать, національність, вік, статус батьків або соціальне походження); б) *досяжний статус* – сукупність характеристик, які має індивід внаслідок здобуття освіти, знань, навичок, професіоналізму. В основі стратифікаційних систем минулого (рабство, касти, стани) лежить переважно приписуваний статус, в основі стратифікаційних систем сучасних суспільств (класи) значну роль починає відігравати досяжний статус (особливо стосовно середнього і нижчого класів).

В останньому випадку йдеться про *соціальну мобільність* – зміну особистостями, групами, спільнотами, організаціями та іншими суб'єктами своїх соціальних статусів в межах класової структури або інших систем стратифікації. Висока інтенсивність соціальної мобільності, тобто число людей, що змінили свій соціальний статус упродовж певного часу та домінування досяжних статусів властиві сучасним *відкритим суспільствам*. Натомість низька інтенсивність або відсутність соціальної мобільності та домінування приписаних соціальних статусів характерні для *закритих (доіндустріальних) суспільств*. Відкриті суспільства, на відміну від закритих, більш динамічні в плані розвитку, а також в ефективності реагування на зовнішні та внутрішні виклики. Типологія форм і видів соціальної мобільності була запропонована П.Сорокіним. На його думку, основними каналами соціальної мобільності, а також відповідними механізмами соціального тестування, відбору і розподілу індивідів по різних соціальних прошарках (тобто соціальної циркуляції) є основні соціальні інститути суспільства – сім'я, держава, економіка, освіта, наука, релігія.

Зміна соціального статусу в ході соціальної мобільності передбачає входження у нову субкультуру і переборення *соціальних, культурних та комунікативних бар'єрів* вищих верств за допомогою: а) зміни способу і стилю життя; б) розвитку силової *статусної поведінки*; в) зміни соціального оточення; і г) шлюбу з представником більш високого статусного прошарку.

Аналізуючи соціальну мобільність, зазвичай виділяють два основні її типи: горизонтальну та вертикальну. *Горизонтальна соціальна мобільність* – перехід індивіда чи соціального об'єкта з однієї соціальної групи в іншу, розташовану на одному й тому самому рівні. Наприклад, перехід з однієї релігійної групи до іншої, з однієї сім'ї в іншу при розлученні та повторному шлюбі, з одного підприємства в інше при збереженні професійного статусу. *Вертикальна соціальна мобільність* – переміщення індивіда чи соціальної групи з одного соціального прошарку в інший. Залежно від напрямку переміщення виділяють два типи вертикальної соціальної мобільності: висхідна та низхідна, соціальний підйом та соціальний спуск. *Висхідна мобільність* існує у двох основних формах: проникнення індивіда з нижчого шару в більш високий або створення такими індивідами нової групи та проникнення всієї групи на вищий рівень. *Низхідна мобільність* також має дві форми: переміщення особистості на нижчу позицію без руйнування при цьому висхідної групи; друга форма виявляється в деградації соціальної групи в цілому, руйнуванні її соціальної цілісності, зниженні її рангу в соціальній ієрархії. Соціальна мобільність може бути пов'язана із набуттям *маргінальності*. Остання полягає у: 1) втраті належності до якої-небудь групи або класу; 2) відповідній втраті горизонтальних економічних, соціальних і духовних зв'язків. Процес *маргіналізації* значної частини суспільства означає його деструктуризацію (руйнування класової, станової, кастової або інших структур).

Продовжити типологію соціальної мобільності можна її поділом на міжпоколінну (інтергенераційну) та внутрішньопоколінну (інтрагенераційну) мобільність. *Міжпоколінна мобільність* відображає відношення між соціальним походженням та соціальним статусом особистості, соціально-професійної групи чи прошарку на теперішній момент. Вимірюється міжпоколінна мобільність порівнянням статусу (найчастіше роду заняття, освіти) респондента та його батьків. Під час порівняння прагнуть встановити обсяг міжпоколінної мобільності. Найбільш достовірними є дані під час порівняння статусів в одній і тій самій фазі життєвого циклу дітей та їх батьків. Найкраще, коли порівнюється кінець середньої фази життєвого циклу, в якому люди досягають найбільших соціальних результатів. Співвіднесення даних про різні фази може занижити обсяги міжпоколінної мобільності. Зазвичай аналізується міжпоколінна мобільність одночасно щодо різних вікових груп. Вимірюється відсоток самовідтворення, відпливу та припливу. *Внутрішньопоколінна мобільність* – мобільність особистості протягом її життя.

У межах аналізу соціальної мобільності виділяють: обмінну (циркулюючу) та структурну. *Обмінна мобільність* – зміна соціальної позиції індивіда в соціальній ієрархії, наприклад, заміщення більш талановитими особами менш здібних на адміністративних посадах. *Структурна мобільність* – наслідок структурних змін, насамперед у сфері зайнятості, наприклад пов'язаних з індустріалізацією економіки. Урбанізація та індустріалізація зумовлює якісні зміни та збільшення кількості професій, вимоги щодо професійної підготовки та кваліфікації. Зростає чисельність “білих комірців”, зменшується абсолютна та відносна кількість працівників сільського господарства, некваліфікованої праці.

Зміни в структурі зайнятості населення країн з переходом їх від аграрно-індустріальних до постіндустріальних – інформаційних сприяли кристалізації двох основних каналів висхідної соціальної мобільності: через успадкування багатства та через здобуття вищої освіти. Освіта в сучасних суспільствах стає засобом просування до бажаних соціальних позицій та ресурсів, що з ними пов'язані. Однак, соціальна мобільність має здебільшого обмежену амплітуду. Більшість людей залишаються на рівні родин, з яких вони походять, або близько того, хоча збільшення “білокомірцевих” вакансій протягом кількох останніх десятиріч надало можливості для мобільності вгору відносно короткої амплітуди, проте значних масштабів.

Порівнюючи дані соціологічних досліджень за 1993 і 2003 роки, які проводив Інститут соціології НАН України, С.Оксамитна визначає найбільш загальні тенденції в соціоструктурних змінах: 1) зменшення кількості працівників першої категорії: менеджерів та професіоналів, висококваліфікованих спеціалістів розумової праці з вищою освітою; 2) збільшення кількості дрібних власників, самозайнятих та фермерів у цілому в 2–2,5 рази; 3) найбільш масовими класовими категоріями серед чоловіків є працівники фізичної праці, серед яких суттєво зросла частка кваліфікованих робітників; 4) негативною є тенденція збільшення зайнятості жінок напів- та некваліфікованою фізичною працею при зменшенні частки професіоналів I та II категорії; 5) у межах міжпоколінної мобільності зафіксовано: суттєве зменшення переміщень на довгі дистанції; самовідтворення категорії працівників фізичної праці; 6) у середовищі сімей службового класу зафіксована тенденція, не характерна для суспільств з розвиненим економічним розвитком: зменшення самовідтворення класової належності та переміщення вихідців з таких сімей від занять розумовою до занять рутинною нефізичною та фізичною працею.

IV. ЗАВДАННЯ

1. Який характер має стратифікація і нерівність у доіндустріальних та індустріальних суспільствах? Чому?

2. У якому суспільстві: а) становий поділ звільняє місце класовому; б) класовий поділ – професійному? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

3. У якому суспільстві власність як критерій соціальної нерівності починає втрачати своє значення? Чому?

4. Заповніть таблицю і порівняйте динаміку зміни історичних систем та змісту соціальної стратифікації в Україні упродовж її історичного розвитку (періоди: Київської Русі і Галицько-Волинської держави; литовсько-польський; козацько-гетьманський; російський дореволюційний і австроугорський до кінця I-ї світової війни; перебування західноукраїнських земель у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини і Угорщини; радянський; сучасний).

Історичний період	Хронологічні межі	Особливості соціальної стратифікації		Особливості соціальної мобільності
		Історичний тип системи	Зміст (основні страти, прошарки)	

5. Заповніть таблицю і порівняйте стратифікацію колишнього російського дореволюційного, колишнього радянського і сучасного українського суспільств за наступними критеріями: домінуюча система стратифікації, рівень диференціації доходів, характер правлячої еліти, склад середнього класу, відношення класів до власності, престиж професій та ін.

Критерії порівняння	Російське дореволюційне суспільство	Колишнє радянське суспільство	Сучасне українське суспільство

6. Які соціальні функції виконує соціальна нерівність у суспільстві: конструктивні (позитивні) чи деструктивні (негативні)? Відповідь аргументуйте.

7. Чи справедлива соціальна нерівність як явище взагалі? Чому? Відповідь аргументуйте з точки зору соціології.

8. Які суб'єктивні та об'єктивні чинники зумовлюють соціальну нерівність? Чому? Відповідь аргументуйте.

9. Заповніть таблицю, визначивши сильні та слабкі сторони основних теорій стратифікації і походження нерівності.

Теорія	Основний зміст: сильні сторони	Критика: слабкі сторони

10. Який рівень стратифікації високий, середній чи низький і найбільш оптимальним в плані стабільності і розвитку суспільства? Чому? Відповідь аргументуйте з точки зору соціології?

11. Визначить основні соціальні спільноти і прошарки в межах соціальної стратифікації сучасного українського суспільства. Відповідь аргументуйте.

12. Чи можна використовувати для характеристики соціальної стратифікації колишнього радянського та сучасного українського суспільств специфічні ознаки

етакратичного типу стратифікації? Чому? Чи існують відмінності у цьому плані між двома згаданими суспільствами? Чому? Відповідь аргументуйте.

13. Чи можна стверджувати, що в сучасній Україні домінуючою історичною системою стратифікації стала класова система? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

14. Використовуючи свої життєві спостереження і досвід, самостійно створіть і обґрунтуйте рейтинг престижності професії у нашому суспільстві (не менше 20 позицій).

15. Які зміни відбулися у системі стратифікації сучасного українського суспільства за останні 20 років? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

16. Чи згодні ви з думкою українського соціолога *С.Макеєва*, що суспільство без структури для соціолога щось немислиме, бо “саме структурованість є необхідною і достатньою умовою його існування. Протилежний стан не є “суспільством” і називатися так не може”. Чому? Відповідь обґрунтуйте.

17. Чому в країнах Східної Європи можна майже безпомилково визначити класову приналежність особистості за стилем її одягу, в той час як в країнах Західної Європи і Північної Америки це зробити набагато важче? Відповідь аргументуйте.

18. Якими є соціальні ознаки багатства? Назвіть ті предмети, які купує ділова людина, коли в неї заводяться великі гроші? Які соціальні функції виконують ці предмети?

19. Упродовж останніх 20 років в Україні відбулися зміни ступеню престижності різних професій: престиж одних суттєво зріс, інших знизився. Наведіть та обґрунтуйте не менше 20 відповідних прикладів.

20. Яка геометрична фігура – квадрат, коло, піраміда чи ромб графічно відтворює профіль стратифікації (нерівності) у: а) доіндустріальному (традиційному, наприклад, рабовласницькому, феодальному) суспільстві; б) сучасному розвинутому індустріальному суспільстві; в) сучасному українському суспільстві? Відповідь аргументуйте.

21. Які критерії можна використати для виділення вищого класу у сучасному розвинутому (західному) суспільстві: 1) найбільш крупні розміри власності доходів; 2) найбільший вплив на суспільство; 3) привілейований спосіб життя; 4) рівень кваліфікації; 5) великий об’єм політичних прав; 6) конфесійна приналежність; 7) стать? Чому? Відповідь аргументуйте.

22. Представників яких соціально-професійних спільнот можна віднести до середнього класу: студентів, робітників, адвокатів, вчителів, найманих сільськогосподарських працівників, інженерів (продовжіть далі перелік самостійно, назвавши не менше 10 категорій)? Чому? Відповідь аргументуйте.

23. Чому середній клас вважається підвалиною (основою) стабільності сучасного розвинутого суспільства? Відповідь обґрунтуйте з точки зору соціології.

24. Які якісні зрушення відбулися в структурі робітничого класу сучасного індустріального суспільства? Чому?

25. Як співвідносяться між собою рівень економічного розвитку суспільства та ступінь диференціації доходів у ньому? Чому? Відповідь аргументуйте.

26. Чи правомірно стратифікацію колишнього радянського суспільства визначати як класову? Чому? Відповідь аргументуйте.

27. Визначить, які якісні зрушення у соціальній стратифікації радянського суспільства зумовили політичні та економічні зміни з середини 1980-х років? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

28. Представники яких професійних груп складають основу середнього класу, що формується зараз в Україні? Відповідь обґрунтуйте.

29. Які соціальні наслідки може мати для України мала чисельність середнього класу і відсутність перспектив його формування? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

30. Встановить та обґрунтуйте класову приналежність себе та своїх батьків у сучасному українському суспільстві.

31. До яких наслідків може призвести маргіналізація значної частини суспільства? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

32. Що є характерним для маргіналізації в сучасній Україні? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

33. Яку роль відіграє суспільний поділ праці у формуванні класової структури суспільства? Відповідь обґрунтуйте.

34. Які геометричні фігури квадрат, коло, рівнобедрений трикутник, ромб – найоптимальніше моделюють профіль системи стратифікації розвинутою західного та сучасного українського суспільства? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

35. Російські соціологи *В.В.Радаєв* та *О.І.Шкартан* виділили три можливі альтернативи розвитку соціальної структури пострадянських суспільств:

1. Поступове формування класового типу стратифікації, який витіснить етакратичний тип. Більшого значення набувають такі характеристики, як розмір власності та рівень доходів, якість освіти та професіоналізм. В процесі розвитку класової стратифікації збільшується численність та доля середнього класу.

2. Соціальна структура поєднує в собі риси етакратичного та класового типів стратифікації. У політиці зберігається патерналізм вищих соціальних груп по відношенню до нижчих.

3. Відбувається відхід від класової структури, що зароджується, до етакратичної і відродження етакратичних структур. Соціальний статус різних соціальних груп визначається державою. Здійснюється політика формального вирівнювання доходів з одночасним відновленням системи пільг і привілеїв.

Визначить та обґрунтуйте з вашої точки зору:

а) найбільш оптимальний;

б) найбільш реальний;

в) найбільш бажаний сценарій розвитку соціальної структури українського суспільства.

Які наслідки з огляду на проблему упорядкованості та організованості соціальних відносин в українському суспільстві буде мати втілення на практиці кожного із сценаріїв? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

36. Порівняйте класові структури сучасних розвинутого західного та українського суспільств.

37. Проаналізуйте свій статусний набір і визначить свої приписувані і досяжні статуси. Відповідь аргументуйте.

38. Заповніть таблицю, навівши реальні приклади, що характеризують відповідні види соціальної мобільності (див. рис. 7): індивідуальну, групову, соціальних організацій, соціальних інститутів, суспільств, ідеологій, вірців поведінки, цінностей та ін.

Види мобільності	Вертикальна мобільність		Горизонтальна мобільність
	висхідна	низхідна	

39. Як відомо, соціальна мобільність стримується соціальними бар'єрами. Серед останніх можна виділити: 1) право успадкування; 2) висока освіта; 3) матеріальний стан сім'ї; 4) наявний капітал; 5) титули і звання. Яке суспільство

відкрите чи закрите – більшою мірою характеризує кожен із наведених бар'єрів? Відповідь обґрунтуйте.

40. Які суспільства прогресують швидше: ті, для яких характерне домінування приписуваних статусів, чи ті, де домінують досяжні статуси? Чому? Відповідь обґрунтуйте.

41. Відомо, що батьки зацікавлено реагують на вибір супутника життя своїми дітьми. З'ясовано, що на смаки батьків впливають не тільки і не стільки особистісні якості, а перш за все соціально-статусні характеристики їхніх можливих майбутніх невісток чи зятів. Встановлено наступні закономірності: 1) батьки з досяжним статусом доброзичливо сприймають вибір своїм сином чесної дівчини з простої сім'ї; 2) батьки з приписуваним статусом звертають увагу перш за все на "чистоту крові". Аргументовано обґрунтуйте або спростуйте ці закономірності з точки зору соціології.

42. Проінтерпретуйте і аргументуйте або спростуйте з точки зору соціології українську народну приказку: "Чому бідний, бо дурний; а чому дурний, бо бідний".

43. Чому шлюби між робітниками і шлюби між службовцями беруться частіше, ніж шлюби між робітниками і службовцями? Відповідь аргументуйте із соціологічної точки зору.

44. Чому утворення подружніх пар "робітник-службовка" відбуваються частіше, ніж утворення пар "службовець-робітниця"? Відповідь аргументуйте із соціологічної точки зору.

45. Прийнято вважати, що соціальні бар'єри на шляху соціальної мобільності – це свого роду соціальні фільтри (сита), що пропускають до вершин суспільства, на яких приймаються життєво важливі для нього рішення, найбільш достойних і не пропускають недостойних індивідів. Але так повинно бути в ідеалі. В реальному житті ці фільтри часто "ламаються": титули, посади, іспити і заліки купують, атестати і дипломи підробляють, капітали крадуть, сімейне становище не враховують. В якому суспільстві – відкритому чи закритому – частіше "ламаються" соціальні фільтри? Відповідь аргументуйте із соціологічної точки зору.

46. У чому полягає суть феномену "пастки злиденності"? Запропонуйте власні ідеї стосовно можливих шляхів уникнення цієї пастки, а також "вислизання" з неї. Відповідь обґрунтуйте.

47. Па думку *Ф.Хайєка*, виживають і видираються вгору, на вершини суспільства, найгірші, ті, хто вільний від тягарю моральних принципів і хто, не вагаючись, готовий вчинити яку-небудь підлість. Чи згодні ви з цією думкою? Свою позицію аргументуйте з точки зору соціології.

48. Чи згодні ви з наступними міркуваннями одного із персонажів роману *В.Суворова* "Акваріум" стосовно ролі, значення і можливої технології соціальної мобільності.

"Наш світ жорстокий. Вижити в ньому можна тільки видираючись вгору. Якщо зупинитися, то скотишся донизу і тебе затопчуть ті, хто по твоїх кістках вгору йде. Наш світ – це кривава безкомпромісна боротьба систем; одночасно з цим – це боротьба особистостей. У цій боротьбі кожен потребує допомоги і підтримки..."

Прожити на нашій смердючій планеті можна тільки перегризаючи горлянки іншим. Таку можливість надає влада. Утриматись біля влади можна тільки видираючись вгору. Слизька вона дуже. Крім того, допомога потрібна, і тому кожен, хто по її схилах вгору дереться, формує свою групу, яка йде з ним до самої вершини або летить з ним у прірву".

Свою відповідь аргументуйте, проінтерпретували з точки зору соціології наведені вище ідеї.

49. Чи згодні Ви із ствердженням *Р.Мілза*, що несуттєво, які особисті якості капіталіста або чиновника, їх поведінка визначається інституційною структурою. Відповідь аргументуйте.

50. Чи згодні ви із давньоіндійською мудрістю, згідно якої:

“Бідність породжує сором.
Той, хто соромиться, втрачає мужність.
Боягуз страждає від принижень.
Принижених всі зневажають.
Зневажений впадає у відчай.
Зневірений втрачає розум.
Божевільний гине.
Так, бідність – джерело всіх бід”.

Чому? Відповідь аргументуйте з точки зору соціології.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // Социологические исследования // 1994. – № 5. – С. 147–156.

Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс. – К.: Основи, 1999. – 726 с.

Коваліско Н. Соціальна стратифікація: теоретичні та методичні засади дослідження на регіональному рівні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 138–139.

Кон М. Соціальна структура і особистість за умов радикальних економічних змін: порівняльний аналіз Польщі та України / М. Кон, В. Хмелько, Заборовський В. та ін. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 1–2. – С. 121–137.

Кузьменко Т.М. Соціальна мобільність: наукова ретроспектива та реалії сучасного українського суспільства / Т.М. Кузьменко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXIV: Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємовпливів. – С. 288–295.

Куценко О. Чи зберігають значення класові підстави політичної участі / О. Куценко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 92–115.

Макеєв С. Соціальна мобільність у стратифікованому просторі / С. Макеєв, С. Оксамитна // Структурні виміри сучасного суспільства: Навчальний посібник / За ред. С. Макеєва. – К.: Вища школа соціології при Інституті соціології НАН України, 2006. – С. 190–208.

Макеєв С. Статус класового аналізу в сучасній соціології / С. Макеєв // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 81–91.

Макеєв С.О. Процеси соціальної структуризації в сучасній Україні / С. Макеєв // Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. – К.: Інститут соціології НАН України, 1999. – С. 214–231.

Оксамитна С. Динаміка соціальної структури та соціальної мобільності: 1993–2003 / С. Оксамитна // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003. – С. 303–313.

Оксамитна С. Ієрархія престижності професій і занять / С. Оксамитна, А. Патракова // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальної зайнятості / за ред. Ворони В.М., Шульги М.О. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007. – С. 170–179.

Симончук Е.В. Средний класс: люди и статусы / Е. Симончук. – К.: Институт социологии НАНУ, 2003. – 464 с.

Симончук О. Взаємозв'язок професії і соціально-статусних характеристик / О. Симончук // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. – К.: ІС НАНУ, 2009. – С. 48–59.

Симончук О. Робітничий клас в Україні: тренди рекомпозиції структури / О. Симончук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 38–65.

Симончук О. Середній клас у соціальній структурі українського суспільства // Структурні виміри сучасного суспільства: Навчальний посібник. – К.: Вища школа соціології при ІС НАНУ, 2006. – С. 209–243.

Смелзер Н. Неравенство, стратификация и класс / С. Смелзер // Социология. – М.: Феникс, 1994. – С. 273–303.

Сорокин П.А. Социальная мобильность / П.А. Сорокин; пер. с англ. М.В.Соколовой. – М.: Academia, LVS, 2005. – 588 с.